

Dr Dragutin Pavličević

GJURO SZABO O NOVOM VINODOLSKOM I OKOLICI (1918)

O AUTORU I NJEGOVU RADU

Profesor, konzervator i muzealac Gjuro Szabo (Novska 1875 — Zagreb 1943) bio je najprije predavač na raznim školama u Senju, Osijeku, Bjelovaru i Zagrebu, a zatim od 1911. do kraja života radio je kao tajnik Zemaljskog povjerenstva za čuvanje spomenika kulture, ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt i Muzeja grada Zagreba.¹

Radeći s rijetkim oduševljenjem i savjesnošću te poslove, obišao je pješice gotovo čitavu Hrvatsku, opisivao, slikao, crtao, skupljao dragocjenu dokumentaciju i nakon toga objavljivao brojne radove. Između više stotina članaka i studija istaknuli bismo njegove knjige: Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Hrvatsko zagorje i Stari Zagreb. Treba ipak naglasiti da je najveća njegova zasluga za našu materijalnu kulturu to što je otkrio, vrednovao, konzervirao i sačuvao brojne graditeljske i umjetničke objekte iz ranijih stoljeća.²

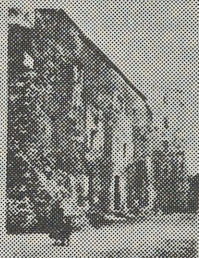
Kao mladi profesor došao je potkraj 19. stoljeća u stari uskočki grad Senj i tu se oduševio starinama, upoznao je čitavo Hrvatsko primorje i kasnije mu se često vraćao i perom i kamerom. To potvrđuju njegovi članci o Rabu, Pagu, Krku, Trsatu i Loparu kraj Novog³ kao i predgovor u slikarskoj mapi Vladimira Kirina o Hrvatskom primorju.⁴ Kad je god imao prilike navraćao je i u Novi, Bribir, Ledenice i druga mjesta i ostavio nam brojne dokumente svoje crtačke i fotografske vještine, pa i ovaj rukopis koji nakon punih 65 godina predajemo javnosti. Prema podacima dr Anđele Horvat⁵ samo je u početku dvadesetih godina sedam puta bio u Novom i svim raspoloživim sredstvima nastojao očuvati njegove brojne stare građevine. S tadašnjim općinskim ocima dolazio je često u sukobe, ali nije ustuknuo ni pred izravnim prijetnjama i silom.⁶

U prošlom broju Vinodolskog zbornika objavio sam rad Novi i okolica na starim kartama, crtežima i slikama⁷ i u njemu najavio ovaj članak Gj. Szaboa koji je ležao nepoznat u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.⁸ Uz rukopis prepisan na stroju i ovjeren autorovim potpisom nalazio se i svežanj sa slikama i crtežima i ručno izrađena naslovna stranica sa slikom ostataka zida stare novljanske utvrde. Sve to pokazuje da se autor spremio objaviti jedan veći rad o Novom, ali ne znamo zašto to za života nije uradio. Dio fotografija objavili smo u mom navedenom prilogu, a preostale donosimo kao ilustraciju ovom članku.⁹

NOVI U HRVATSKOM PRIMORJU

»Novi je prastaro mjesto. Položeno je neobično lijepo u kraju koji se ističe svojom raznolikošću u svem našem Primorju; tu debelo more, onamo

NOVI.

Naslovna stranica Szabova rada o Novom

iskidane hridi otoka Krka, tamo gol golcati Velebit sa svom svojom masivnošću, u pozadini sura klisura do klisure, a oko samoga Novoga zeleni se sve više i više, pa kad zađeš u zaleđe mjesta evo te u Vinodolu koji s obiljem rašća čini, te zaboravljaš barem na mahove, da si u krševitom Primorju, gdje preko razdrutih pećina urla bura, gdje još jedini kuš prikriva milostivno golotinju kamena!

Tu se utisnulo mjesto Novi, ali sve bi slabo značilo da nema mora. Toliko se to more razbacuje obiljem boja u svako doba dana, u svako vrijeme; ne vjeruješ gotovo, da je isto kad zazviždi bura, a opet isto kad dođe jugovina ili kad se primiri vrijeme, pa je more ravno ko staklo. A ne vjerujem da bi se u ovoj našoj domovini mogao naći ljepši pogled od onoga, kad svrneš okom s obale morske na nedaleki Bribir sa orušenom gromadnom pozadinom. Zar je čudo da su slikari naše novije generacije pohitali onamo pa slikaju more, pećine kod Novoga, a znadu da će generacije slikara morati ovamo dolaziti, da barem dio onoga čara prikažu svijetu; ionako nikad neće moći da dočaraju svega što more daje onomu koji ima oko da vidi, uho da sluša i srce da osjeća.

Ono tristo kuća sa kojih 3 000 duša stisnulo se oko grada u Novom, pa se tu stvorila prava primorska arhitektura; stotinu kutova i zakutaka, stoti-

nu zanimljivih arhitektonskih rješenja pitanja što ih je životna nužda postavila. A uz taj se Novi stvara novo mjesto, stvara se do mora, određen za one koji hoće da si tu svoj dom stvore, a da se odaleče od samoga mjesta. Jer Novi je od iskona vremena bio osebujno mjesto; ne trpi da se ikakav stranac uvuče u njegove zidove, ono je pravi aristokrat, pa pruža strancu mjesto pred svojim dvorima, a u kući mu nema mjesta. Novi je uvijek svojim putem polazio, pa i u doba Khuenovog ludovanja, Novi je bio i ostao u opoziciji.¹⁰

Pa doista su Novljani posebni neki svijet; tamo još žive kao u nekoj oazi prastari narodni običaji, tamo živi još i sada narodna pjesma u samom puku, pa i nije čudo da je samo odavle mogao potjecati pjesnik Čengić age,¹¹ djela koje moramo smatrati emanacijom sve naše jugoslavenske duše, koje i nije no najljepši cvijet narodne poezije, izrasao u cvjetnjaku umjetnoga pjesništva.

A tko ovoga ne vjeruje, neka pođe samo u blizu Crikvenicu pa će upoznati da je tamo sve drukčije, da su ljudi drugi, da su kuće druge, da je more drugo . . . , da je sve drugo, a jamačno ne tako privlačno kao što je to sve u Novom.

* * *

Već u davnoj davnini bio je Novi nastavan, pa se tragovi sačuvali sve do sadašnjosti. Kako je izgledao kraj u prehistorijsko doba toga još ne znamo, ali nema sumnje, da će se i tu još mnogo toga otkriti. Ali Rimljanin je ostavio jasne tragove svoga boravka. Počesto su se našle amfore u blizini hotela »Lišanjski« pa i kod Lopara, a jedna se čuva u općinskom uredu u

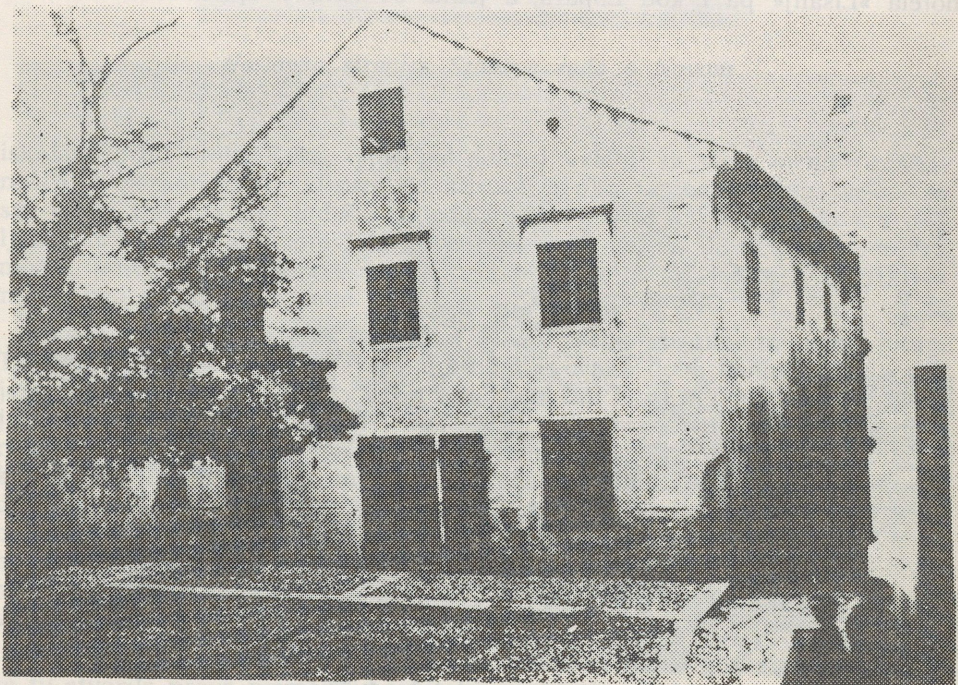
Pogled na Novi — početak 20. st.

Novom. Kod »Lišnja« se našlo vrlo lijepo tučano proveslo od bakrenoga kotlića koji se, žalibože, raspao. To proveslo se čuva u Hrvatskom arheološkom muzeju u Zagrebu, kamo je došla i kamena ploča s natpisom što je nađena na blizom otočiću sv. Marina, a Brunšmid¹² ju je nadopunio i ovako pročitao:

»Piissimae ac elementissimae dominae nostrae Helenae Augustae. Flavius Iulius Rufinus Srementius, vir clarissimus praeses provinciae Dalmatiae elementiae eius semper dicatissimus.«¹³

Taj Sarmentius spominje se i u drugim natpisima, pa Brunšmid misli da se tu spominje Helena, mater cara Konstantina.¹⁴

Kakvo je mjesto u rimsko doba ovdje stajalo i kakve su ceste tuda prolazile? Na ta pitanja se zasada može tek dijelom odgovoriti. Čini se da je više no opravdano Brunšmidovo mišljenje da su iz Bakra do Novoga vodile dvije ceste — kao i danas — pa se tu sastajale. Jedna je polazila iz Bakra (Volcera) preko Križišća i Triblja, a druga uz more mimo sv. Jakova¹⁵ i Crikvenice, pa su te ceste tako i označene u Peutingerovoj karti. Od Tarsatice¹⁶ vodi jedna ravno u Seniu — Senj, dok se druga odvaja kod postaje Ad Turres¹⁷ gdje je ispao iz karte znak upotrebljavan za mjesta. Duljina gornje ceste ubilježena je sa 20 milja od Ad Turresa, a na doljnoj označena je udaljenost 20 milja od Ad Turresa do Senja. Kod Ad Turresa ubilježen je nekakav znak, kao da je tamo veći molo. To nas nehotice podsjeća na školj sv. Marina koji se nalazi tik do Lopara, a na njem se našla ona prije spomenuta ploča s rimskim natpisom.

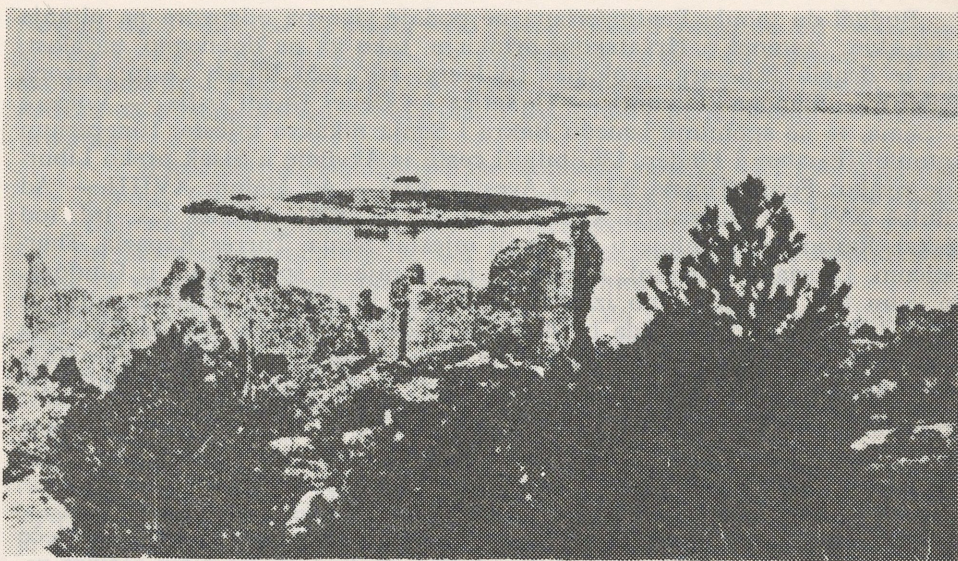
Novi, stara biskupija

Budući da tabula Peutingeriana ne podaje sigurna odgovora na pitanje o rimskim cestama u Hrvatskom primorju, tako ga ne dobivamo, nažalost, niti iz drugih itinerara. Ptolomej (Wilberg, str. 165) bilježi cestu: Alvona (Labin) — Flanona (Plomin) — Tarsatica — Oenei fluvii ostia — Volcera — Senia, te ne spominje između Bakra i Senja nikakva mjesta. Itinerarium Antonini (Parthey i Pinder, 130) bilježi cestu iz Akvileje u Sisak preko Liburnije ovako: Fonte Timavi XII — Avesica XII — Ad Malum XVIII — Ad Titulos XVII — Tharsatico XVII — Ad Turres XX — Senia XX, itd. (od Siska). Ravennas spominje u Liburniji mjesta: Senia, Turres Raparia, Tharsaticum, Lauriana (Lovran), Albona, a ta se mjesta spominju i u Guidona. Po svim tim podacima, po izmjeri označenih udaljenosti (rimska milja je imala 1 480 m, a to znači da bi 20 milja iznosilo 29 600 m, dok je današnja cesta Novi — Senj 24,3 km dugačka) ne može se odrediti rimsko mjesto koje je stajalo na mjestu današnjega Novog, ali se može uzeti kao najvjerojatnije da je tamo na sastanku dviju važnih cesta mjesto Ad Turres.

Lopar kod Novoga

Još se danas ne može sasvim sigurno odrediti iz kojega vremena potječe najzanimljivija ruševina u svojoj našoj domovini. Kao što je Novi sasvim zaseban, tako je i ta ruševina nešto sasvim zasebna jer joj ništa slična ne možemo naći ni kod nas ni igdje drugdje. Izricalo se mišljenje da je to antikna građevina, da je to antikni škver, pa se upozoravalo na česte nahodaje ostataka amfora, nađenih baš pred samom gradinom u moru. Ali sve su to tek nagađanja; argumenti nedostaju, da se ova mišljenja uzmu za istinu. Nema sumnje da je građevina služila u pomorske svrhe. Sadašnje je stanje ruševina još dosta povoljno, te se može njen sastav još dobro razabrati. Jugozapadni je dio nepravilna četvorina, uz koju se prislonio sjeveroistočni dio u obliku trokuta koji je okrenuo šilj prema najslabijoj strani: prema cesti koja je valjda i u predašnja vremena ovuda prolazila. Na uglovima do mora sazidana je bila po jedna oveća četverouglasta kula, a na sastavku četverokuta i trokuta po jedan doksat. Da li je prema moru bila građevina zatvorena zidom ne može se ustvrditi, te je vjerojatno, da tu zida bilo nije. Nutarnjost četverokuta i trokuta, koje je dijelio zid, nije bila nikada natkrivena, a živi kamen koji je još danas po svuda u nutarnjosti, posvjedočava, da tu nije bilo nikakvih zidanih zgrada. Najnapadnije je uz sve zidove obilje stubišta, koja su vodila na plateau, stvorene na samom zidu. Vidi se da ta građevina nije bila nikada određena za stalno prebivanje ljudi, već za boravak i lagano kretanje velikog broja stražara na svim stranama i u svim raznim visinama. Na daleko oko te gradine diže se zid koji prema terenu zakreće i njemu prilagođuje. Posvuda se vide tragovi strijelnica.

Većina pisaca misli da je Lopar rimska građevina jer se doista na terenu našlo rimskih opeka (terre sigillatae), rimskog stakla, rimskih novaca, pa jedan rimski uteg. Nu, sastav zidova nije nipošto takav da bi apsolutno sigurno smjeli pomišljati na rimsko podrijetlo te građevine, a ni maz zidova ne upućuje nas sa svom sigurnošću na rimsko doba, već pokazuje više na srednji vijek. Ja napose mislim kako je najvjerojatnije da je Lopar (to se ime opetuje češće u Dalmaciji pa i u Srijemu gdje se sačuvalo uz Petrovce, nekadašnje Bassianae) srednjovječno utvrđeno pristanište učinjeno ponajprije u vojničke svrhe na mjestu gdje su se dvije ceste križale, a uz to je

Pogled na Lopar

služilo kao stovarište robe. Ideju da je tu postojao antikni škver moramo svakako otkloniti kad pogledamo one pećine pred Loparom. Svakako pokazuje ta ruševina važnost Novoga u prošlo vrijeme, po mom shvaćanju u doba Frankopana.¹⁸

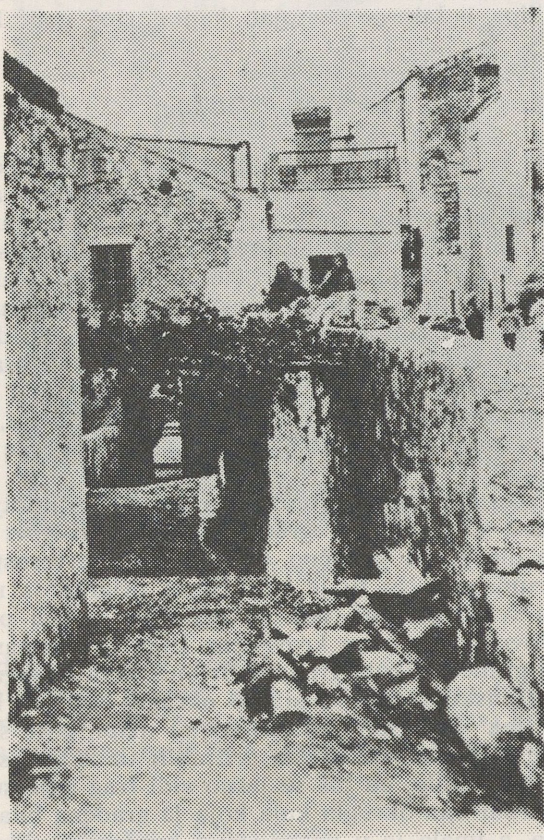
Novi kroz stoljeća

Bilo kako mu drago, Novi je bio u rimsko doba nastavan, a otočić sv. Marina mogao je biti sijelo svjetionika. Od tada prolaze ona stoljeća o kojima ne zna pisana povijest ni o drugim narodima gotovo ništa kazati, ali ta stoljeća nisu prošla bez daljnje razvitka, jer kasniji događaji pokazuju da je tu morao potrajati intenzivan rad.

Vinodolska se župa spominje opet prvi put u 12. stoljeću. Nekada je spadala pod krčkoga biskupa, a kada je Krk pripao Mlecima, bude Vinodol pripojen izravno splitskoj nadbiskupiji za kralja Gejze I, a kada je nastala biskupija krbavska oko god. 1185, pripade i Vinodol sa župama Modruše, Plasi i Novigrad onamo. Oko god. 1225. daruje Andrija I (II)¹⁹ županiju Vinodolsku krčkim knezovima, kasnije zvanim Frankopanima, pa je u njihovom posjedu ostala kroz stoljeća.

Novi je opet postao i ostao centar toga držanja.²⁰ Već god. 1288. sastaju se u Novom pročelnici gradova i mjesta Frankopana pa sastavljaju Zakonik Vinodolski. Taj je Zakonik kodifikacija običajnog prava, u ono doba jamčno najnapredniji. A to se ne može drugačije shvatiti no tako, da se ni tu razvoj nije nikada prekinuo. Nije čudo, da su se pravници cijeloga prosvjetljenoga svijeta tim zakonikom pozabavili, imenito Rusi i Francuzi. Tada je u knežiji Vinodolu bilo devet gradova: Novigrad (Novi), Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hrilin (Hreljin), Bakar, Trsat i Grobnik.

Kasnije si podijeliše Frankopani svoju golemu imovinu. Kod te diobe god. 1449. pripade Novi knezu Martinu, gospodaru Okića, Starigrada, Bribira, Kotora (kraj današnje Crikvenice) i Bakra. Poslije njegove smrti dobije Novi njegov brat Ivan, ali im Blaž Mađar — Podmanicki ote grad za kralja Matijaša. God. 1481. daruje Matija grad Stjepanu Frankopanu i sinu mu Bernardinu, a iza njega pripadne Novi Stjepanu Ozaljskom. Nu odsada dolaze i Turci po više puta pod Novi, a 1527. poharaše ga nemilice.

Ulica u Novom

Kada se 1544. sklapao uzajamni ugovor između Zrinskih i Frankopana, dopao je Novi Stjepanu Frankopanu. Po njegovoj smrti dobe ga sinovi bana Nikole Zrinskog, nu uslijed parnica odstupe god. 1580. Juraj i Nikola Zrinski Novi Gašparu, Nikoli i Jurju Frankopanu.

Mlečani su bili i ostali vječni neprijatelji Novom. Godine 1598. navale na grad, a te se navale ponove 1613. i 1615. Dne 29. kolovoza 1615. navali Markantun Venijer na Novi, zauzme ga i opljačka, nu knez ga Nikola ubrzo opravi pa je često tamo stanovao. Po svojoj smrti dade grad bratu si Vuku (1647),

a nakon toga pripade Franji Krsti Frankopanu, koji je posljednji svoga roda, ujedinio cijelu svoju slavu djedovinu. God. 1670. zaposjedne Novi general Gall²¹ po nalogu generala Herbersteina. Novi dođe pod upravu komore, a kasnije je upravljala tim gradom Banco-Geföhlen-Administration u Ljubljani. Ta je uprava predložila i dala izvesti rušenje gotovo dvije trećine grada.

Još bi trebalo spomenuti da se u Novi sklonio 1463. kaptol biskupije iz Modruša bježeći pred Turcima, a doveo ih je biskup Krištofor. Modruški je kaptol stanovao u osam mjesta Vinodola, ali u samom je Novom već i prije kod crkve sv. Filipa i Jakova postojao kaptol. Još god. 1765. bilo je 44 kapitulara.

Stari frankopanski grad u Novom Vinodolskom

Vidjeli smo da je već u predrimsko, rimsko i srednjovječno doba morao Novi biti važno mjesto pa je to i bio. U rukama Frankopana postao je sije-lom prostrane knežije, pa nije čudo da su si tu Frankopani sazdali grad poput brojnih drugih gradova, a tako da se je samo mjesto privinulo uz grad, a napose bi još gradski zidovi cijelo mjesto opasavali. U drugim je stranama bilo drukčije: mjesta su bila često znatno udaljena od grada koji se uspravio redovno na osamljenom visu. Od okolnih se zidova mjesta Novoga i sada još sačuvalo tragova, dok je velih i malih vrata nestalo.

Frankopanski grad je danas podrtina. I domaći ljudi i stranci poradili su sve da se ta građevina ruinira. Ali i u svojoj trošnosti, još je i danas ostalo gradu dosta tragova nekadašnje veličine, ako i nije svakomu dano da te tragove vidi.

Grad se vrlo često pregrađivao. Najstariji dijelovi potječu iz gotskog doba,²² nu renesansa ga je tako pregradila da se ovi tragovi jedva još zapa-žaju. Najstariji je dio grada jamačno »kvadrac« — četverostrana kula koja danas završuje kruništem. Nu tu je besmislena prigradnja novijeg datuma, kao i oni gnjusni veliki prozori, dok su prijašnji maleni prozori zazidani. Prije je ta kula dovršavala kosim krovijem, kako to i danas tragovi odaju. Najstarija je toj građevini kula grada u Bribiru koja je sagrađena još 1302. Pred tom je (novljanskom) kulom stajao okrugli bastion, kojega, dakako, već odavna nema, tek je upisan u katastralnoj mapi, gdje su ucrtani i tlo-crti kućica koje su se tijekom vremena priljubile uz zidove samoga grada, a novije ih je doba odstranilo, nu još se jasno vidi trag gdje su se zida ticala. Na suprotnoj je strani bila okrugla kula koja je građena bila za težu artilje-riju u kasno doba, a imala je u nekoj visini kordonski vijenac. Ta je kula imala braniti vela vrata koja su kraj nje vodila u mjesto. Neobična ludost Novljana porušila je tu kulu koja nije nikome smetala, a podavala je ma-sivu građevine lijep završetak.

Između tih dviju kula postoji još i sada jedini krilo grada; na zapadnoj je strani sagrađena pučka škola, a sjeverno i istočno krilo je porušeno god. 1761. Gradska je kapelica bila tamo gdje je danas škola, tu se nekada ula-zilo u sam grad. Koliko je istine u tradiciji da su još dvije kule postojale, ne može se više danas ustanoviti; vjerojatna je ta vijest svakako. Iz franko-panskih vremena potječe svakako velika cisterna u dvorištu grada. U saču-vanom krilu smješten je danas općinski ured, u prizemlju stražarnica, rad-nička čitaonica, spremište i zatvor. U drugom je katu sačuvana velika sveča-nosna dvorana s predsobljem i pokrajnim prostorijama, te velikim gotskim

Ulica u Novom

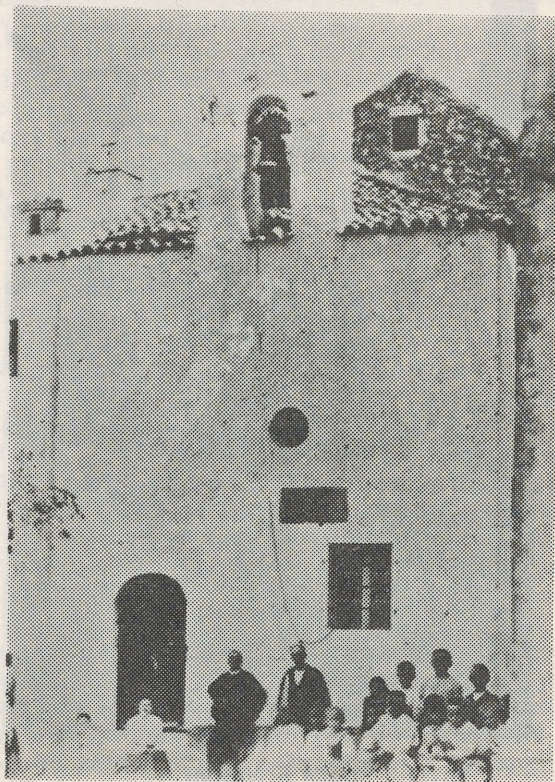
prozorima i sjedalima. Tu se sačuvao barem dijelom i u trošnom stanju i drveni strop: tabulatum pictum, gdje su za ures upotrebljeni bijeli ornamenti na modrom polju. Iz te se dvorane dolazi u ono krilo gdje je danas škola. Vela vrata porušena su 1875, a vrata i bijeli prozori učinjeni su godine 1893.

Porušena crkva sv. Fabijana i Sebastijana

Na onome mjestu gdje se danas nalazi zvonik stolne crkve u Novom, stajala je donedavna kapelica sv. Fabijana i Sebastijana. To je bila sasvim jednostavna građevina s malim zabtom, u kojem je visjelo malo zvono. Na pročelju bila je uzidana kamena ploča s glagolskim natpisom koja se danas čuva u Hrvatskom arheološkom muzeju u Zagrebu.²³ Natpis koji je upotpunjen glasi ovako:

Va ime božje amen. Leta gospodnih 1511. Va vrime presvetoga oca i gospodina Julija pape 2 leto nega 8. I biše tada naš gospodin vzveličeni knez Brnadin i biše tada plovani gospodin Andrii. Tada bi činjena ova crikva s. Fabijana i Šebastijana.»

Brunšmid upozorava s pravom na čudno datiranje ovoga spomenika jer se gospodar zemlje nigdje ne spominje. Papa Julije bio je na papinskoj sto-

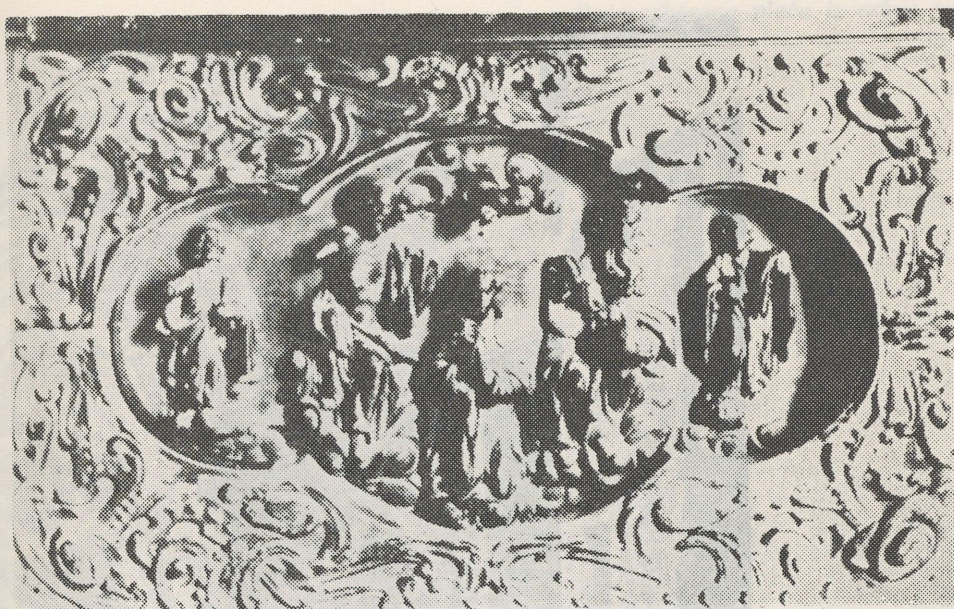

Pred crkvom sv. Fabijana i Sebastijana

lici od god. 1503. do 1513. Silni Bernardin Frankopan umro je 1530. Crkva je građena povodom kuge koja je u Novom koncem 15. stoljeća tako harala da je i biskup Krištofor morao ostaviti mjesto. Ostade samo plovani Matija s nekoliko redovnika »moleć i tišeći srdbu božju i čineći processioni«. U jednoj se bilješci za god. 1496. veli: »i va to uzdižaše crkvu i oltar s. s. Fabijana i Šebastijana«. Ali crkva je dozidana tek god. 1511.

U crkvi je bio vrlo lijepo rezbareni barokni oltar. Taj se i danas sačuvao u podrumu tzv. stare biskupije, a osobito je lijep drveni rezbareni antependij koji prikazuje sv. Trojstvo i bogorodicu s dva anđela. Figure su po nešto oštećene, ali cjelokupni utisak nije ni u čemu smanjen.

Na oltaru bila je vrlo zanimljiva slika — triptihon — sv. Marija, sv. Sebastijan i sv. Rok. Ta je došla u muzej veoma oštećena, nu prof. Goglia obnovio ju je tako da se može vidjeti u svojoj prvotnoj ljepoti. Čini se da potječe iz starijeg doba, a značajno je za ono vrijeme kako su Novljani metali u svoje crkve prave umjetnine kojima je vrijednost s godinama samo porasla.

Antependij iz crkve sv. Fabijana i Sebastijana

Kapela sv. Trojice

Omalena crkvice uzidana usred kuća na prolazu u samo mjesto. To je gotaska građevina, učinjena onako kako je bila crkva sv. Marije na Ospu: svod je šiljati bačvasti gotski svod. Ulaz i pokrajnji manji ulaz, pa maleni prozori uokvireni su gotski zatesanim kamenjem. Nutarnjost ne pokazuje ništa osobitog do škropionice. Tornjić nad ulazom sagrađen je kasnije; prije je zvono visilo u ovcem prozoru nad glavnim ulazom.

U blizini nalazi se prepozitura s lijepim jednostavnim portalom, a napose je spomena vrijedna tzv. stara biskupija koja se odlikuje sa svojim mirnim lijepo raščlanjenim pročeljem, a sagrađena je pred glavnom crkvom na mjestu, odakle se pruža prekrasan vidik na more.

Crkva sv. Marije na Ospu

Tik uz more saziđao je Martin Frankopan samostan, te ga predao u ruke tada najpopularnijeg reda pavlina. Toga je samostana već davno nestalo, tek se još razaznaju okolni zidovi, a tamo gdje je nekad postojala zgrada i bilo dvorište, nalazi se sada groblje.²⁴ Samostan je ovaj ukinut god. 1786,²⁵ ali se građevina uzdržala još kasnije, tako da se mogao samostan prodati god. 1832, te je onda najvećim dijelom porušen, nu ipak je još god. 1858, kada su se pravile katastralne mape, bilo mnogo više zidova, te je risač mogao još i spoj samostana s crkvom urisati. Čini se da to nije bila prva crkva na tom mjestu, već da je još prije god. 1446. tu stajala nekakova crkvice, a te je go-

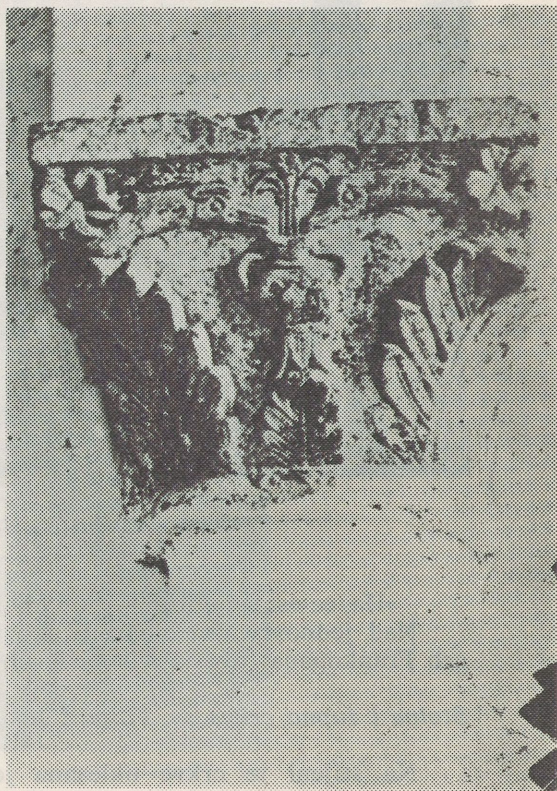

Crkva sv. Trojice

dine zamijenio knez Martin tu crkvicu sa sadašnjom. Crkva je ostala tako sačuvana sve do god. 1917. kad se pod težinom snijega srušio svod, te je danas crkva potpuna ruševina.²⁶

Dok je još crkvice posve cijela stajala, pregledao ju je potpisani (tj. Gjur Szabo; D. P.) te već nije bilo one kapelice na desno koja je još u katastralnoj mapi urisana. Ta je crkva posve srodna onoj u Ledenicama i kapeli u Driveniku. Tlocrt pokazuje 22,70 m dugu četvorinu, širina je crkve 7,65 m, a svod je bio šiljasti bačvasti, gotski svod, na gurtovima koji su izlazili iz osam polupilova, a ti su imali lijepe kapitele. Svaki je kapitel drukčiji, oni na pilovima do oltara urešeni svetačkim likovima, a ostala četiri samo ornamentima. Nisu remek djela klesarstva, ali pokazuju utjecaj kasne gotike i velik utjecaj renesanse. Na stijeni između dvaju pilova visjela je drvorezbarija koja je prikazivala sv. Pavla i sv. Antuna, lijepa pavlinska radnja. Danas

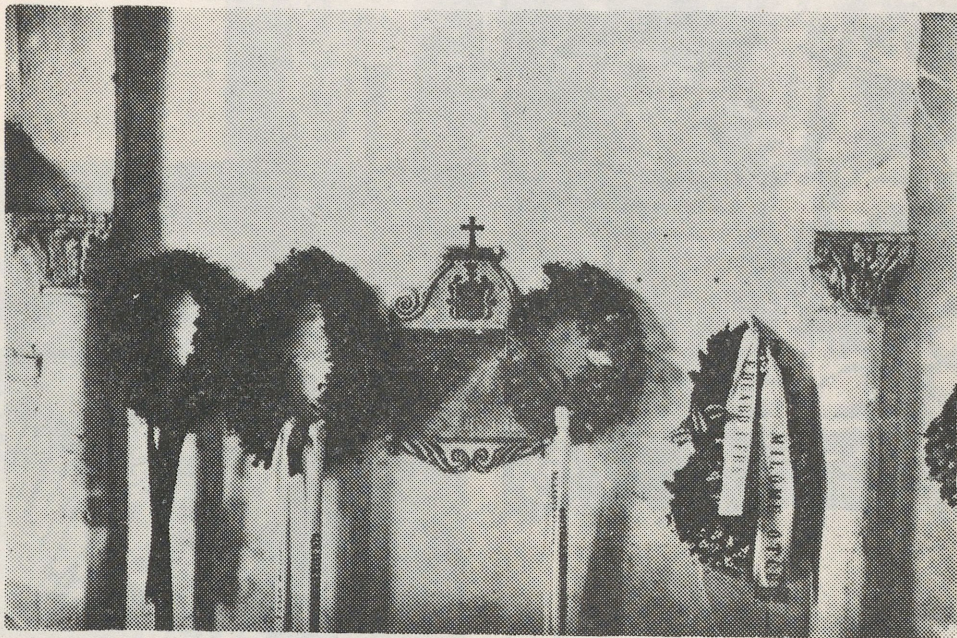
Drvorezbarena ploča iz crkve sv. Marije

Kapitel iz crkve sv. Marije

je restaurirana, tako da su se prvotne boje opet pokazale, a pohranjena je u Hrvatskom arheološkom muzeju u Zagrebu. Glavni je oltar bio tada u bitnim dijelovima još sačuvan. To je bila barokna radnja, dosta surovo izrađena, nu prilično dobro komponirana. Sve je tako natrulo da se sačuvati nije dalo. Velika oltarna slika uzašašća sv. Marije dobar je barokni rad i dobro je sačuvan, a pohranjen je u staroj plovani u Novom.

Desno od oltara bio je velik dvogubi prozor. Osmerostrani polustup, na bazi, rubom okrenut prema oltaru, nosi kapitel s lavljom glavom i dijeli prozor u dva dijela. To je zapravo i jedini prozor u crkvi, osim onog nad ulazom i dvaju omanjih otvora do ulaza u crkvu. Ipak je crkva bila vrlo lijepo osvijetljena; glavno je svjetlo padalo na oltar. Kasnije su bila učinjena još dva prozora tamo, gdje je nekad bila sakristija, a s protivne strane kapela. Kad se ta kapela rušila, našla se na groblju ploča s nekog groba, vjerojatno iz 15. vijeka. Na njoj je lik neke životinje i gotički²⁷ napis u dva retka koji se teško čita, a Brunšmid misli da glasi:

Crkva sv. Marije, stijena s polupilovima

»Ha/ec est sepultura — Poli Michal...«

Nad jednostavnim okvirom oko vratiju crkve nalazio se lijepo izrađen grb Frankopana: dva lava lome kruh, a sa strane su dvije zvijezde.²⁸

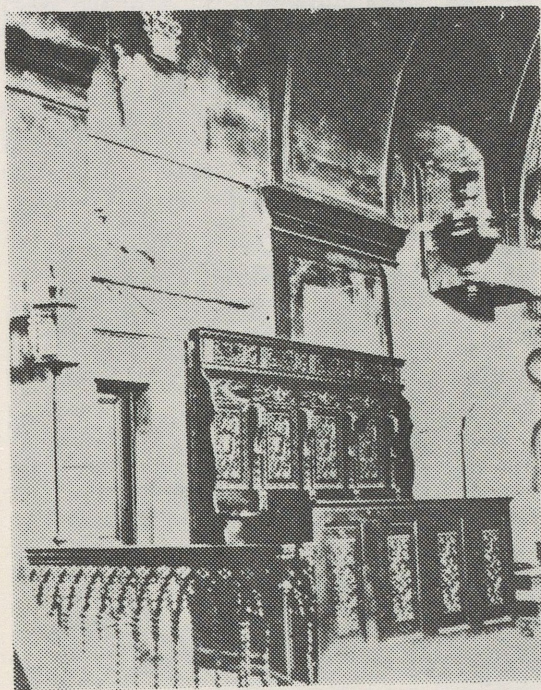
Stolna i župna crkva sv. Filipa i Jakova

Na stijeni te crkve uklesana je god. 15XX (1520) i isto glagoljski 1520. Nema sumnje da se ta godina odnosi na dokrajčenje građevine jer

je stara crkva koja je tu prije postojala bila znatno manja, pa se i danas može opaziti dokle je sezala. U kasnije je doba posve jedinstveno pregrađena, njen namještaj i slikanje bilo je u cjelini jednovito izvedeno; nigdje ništa prenatrpana. Glavnu je lađu pokrivao strop, sa strane je po jedna pomoćna lađa. Prije je zvonik bio nad pročeljem same crkve, a kad se napose sagradio zvonik, pregrađen je prednji dio crkve dosta nespretno; prijašnji je majstor očuvao posvuda svinutu liniju kasnog baroka, dok je moderni graditelj unio ravnim linijama nesklad u građevinu. Kor je tako bojažljivo stiješnjen ispaao da se disharmonija još povećala, a kad je moderni slikar omazao crkvu, rastrgavši cjelinu, obiljem sićušnih i nezgrapnih ornamenata, te uništivši prostornost slikanjem figura gdje im mjesta nema, u crkvi nema nikakova sklada. Najgore je prošao strop urešen slabim reljefima. Patina vremena prekrila je nedostatke, a moderni je nazoviumjetnik obnovio reljefe tako da je njihova slabost očito iskočila.

U svetištu je lijep glavni oltar sv. Filipa i Jakova s lijepom slikom. Pred njim na podu grobna ploča biskupa Kristofora iz 1499. na kojoj je isklesan lik toga biskupa u ornatu. Kamen je dosta izlizan, a napis očito kasnije uklesan i glasi:

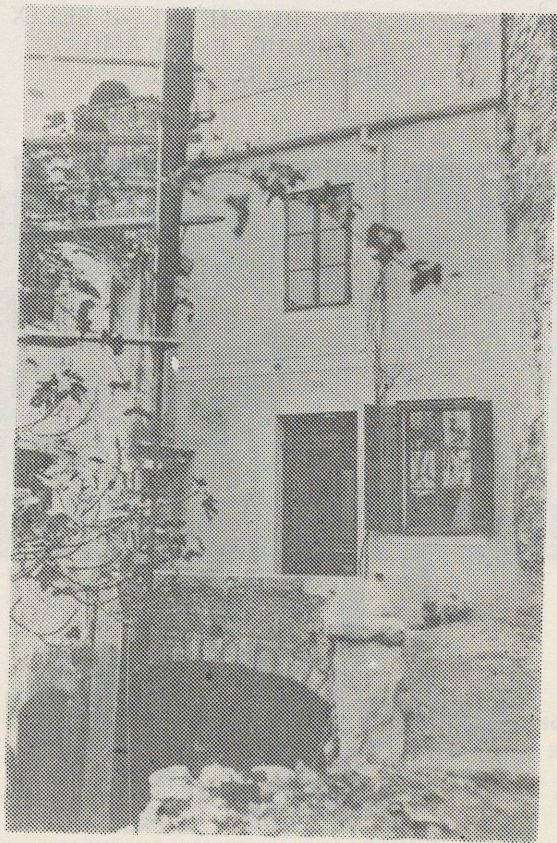
»XT.PHORO. EPISCOPO. MODRUSSIENSI. — FELIX
PLIANCUS DE RAGUSIO PATRUO, F. OB AMOR
EM PIENTISSIMI POSUIT. — M.D.X.VIII.²⁹

Iz stolne crkve u Novom

Nad ulazom u sakristiju nalazi se lijep epitefij biskupa Ježića od mramora;³⁰ pokojnik leži na postelji, a anđeo smrti donosi mu pobjednički vijenac. Nad ovim reljefom oveći je natpis i grb.

Stolna crkva ima svu silu dragocjenosti. Za najzanimljivije komade tvrde tradicija da ih je donio biskup Kristofor sa sobom. Najvažniji su komadi: dva relikvijara u formi ženske glave u kojima su pohranjene lubanje mučenica djevoja sv. Barbare. Srodan je komad i u Ledenicama sačuvan. Jedna od tih dviju glava očito je starije, slabije djelo iz 14. stoljeća, dok bi druga mogla potjecati iz 15. st. Relikvijar je stakleni cilindar na kasnogotski urešenom stalku i sadržaje nogu Jakova mlađeg, a donio ga je, navodno, također biskup Kristofor. Ima još nekoliko relikvijara raznih oblika i iz različitih razdoblja. Gotička monstranca pokazuje finu ruku majstora, ali je vrlo nesretno opravljena. Velik je broj kaleža, nu izvanredan nije in jedan. Još bi najprije spomen zaslužio kalež biskupa Ježića. Zanimljivi su križevi za barjak od kojih je jedan osobito vješto izrađen iz posrebrene lima, a jabuka mu je ukrašena s arhaički izvedenim likovima svetaca. Napose treba istaći krasno rezbarene klupe u svetištu crkve koje potječu od dobrog majstora iz 17. stoljeća.

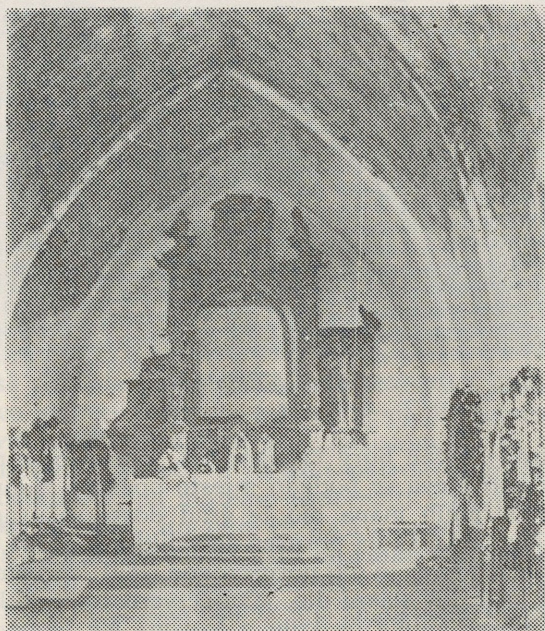
Mažuranićeva kuća, unutrašnji dio

Ledenice

Grad je u Ledenicama prastar. Još 1288. bio je u Novom pri sastavu Zakonika Vinodolskoga: Ratko prvad i Radoslav popove, Dobruša satnik. Sa susjedima u Novom nisu se Ledeničani nikada dobro slagali i raspore traju sve do god. 1686. Kod dioba imanja pripadnu Ledenice Dujmu IV — osnovatelju loze Frankopana, a po izumrcu te grane uzeše senjski kapetani grad i učiniše ga krajiškim mjestom, te je porkulab grada bio potčinjen senjskom kapitanu.

Još god. 1660. smatran je bio grad ledenički važnom točkom, pa je inženjer M. Stier nacrtao tlocrt grada i predložio da se ruševni toranj opravi. Cijelo je mjesto bilo opasano zidom. Na najvišoj točki mjesta dizao se grad, utvrđen sa dvije polukule, a druge su dvije polukule pojačavale sam okolni zid. Ulazilo se u grad vratima koja su bila uz crkvu sv. Stjepana koja je još god. 1827. bila župna crkva. Danas je cijelo mjesto napušteno,³¹ a žitelji su se naselili u mjestu pod brijegom i tu si sazidali novu crkvu. Stara je crkva bila djelo raznih epoha: onaj dio do sakristije gotska je građevina, prednji je dio mnogo kasnije sagrađen, u sakristiju ulazilo se vratima na kojima je uklesana godina 1680. Gotski dio crkve pokriven je šiljastim, bačvastim svodom. Crkvene dragocjenosti čuvaju se danas u novoj crkvi gdje se nalazi i staro zvono iz 1471. Pred oltarom stare crkve nalazi se raka, a napis na grobnoj ploči veli:

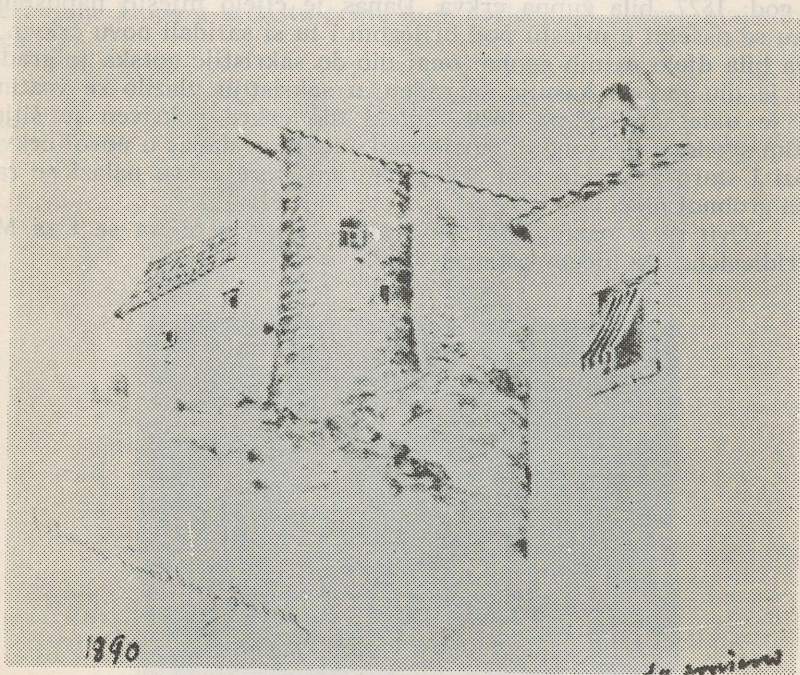
»Ovu raku načini gđin. pop Šimun Jelačić pl. za se i za Mikulu Pridievicha i za njegov ostanak. 1612.«

Unutrašnjost srušene crkve u Ledenicama

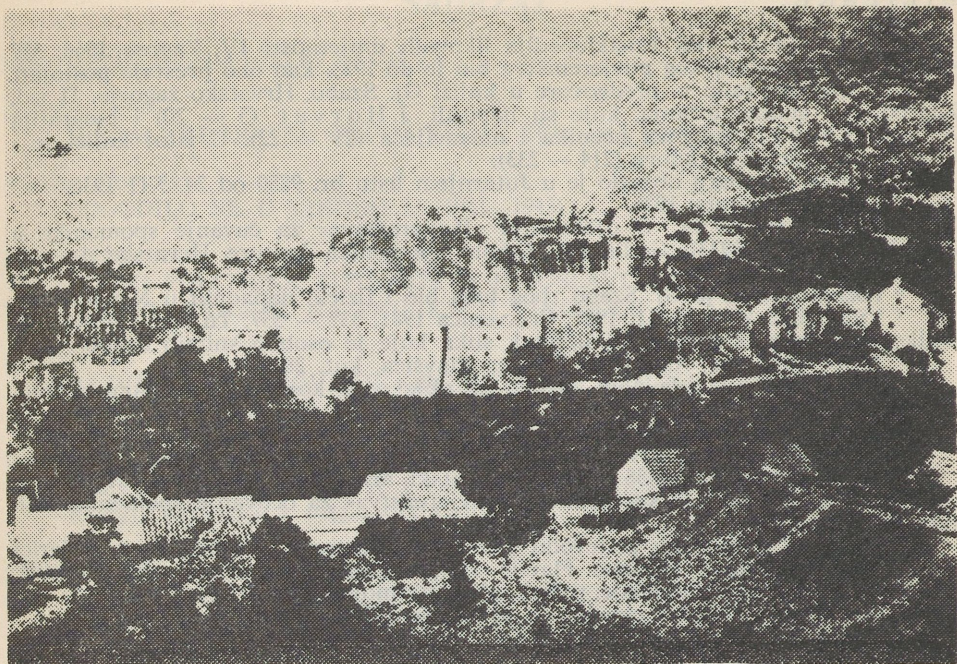
Bribir

I Bribir je poslao svoje ljude kada se sastavljao Zakonik Vinodolski: Dragoslava arhiprvađa, Bogdana popa, Zlonomera satnika, Jurislava Grade- nića. Od kako je grad postajao bio je u rukama krčkih knezova. Kad je Fridrik Celjski oženio Elizabetu, kćer Stjepana I Frankopana, morao je Nikola Frankopan založiti mjesto otplate duga svojoj bratučedi, Fridriku otok Krk, Bakar, Trsat i Bribir, pa je tek god. 1420. kada je Fridrik ubio svoju ženu, oteo Nikola Bribir natrag. Kod diobe Frankopana zapade Bribir kneza Martina i ostade u rukama njihovim do god. 1480. kad je Blaž Mađar uzeo grad za kralja Matiju. Već potkraj 15. st. opet je u rukama Frankopana i ostade im sve do 1577. Uslijed ugovorene zajednice dobara dođe grad u ruke Zrinskih, pa i poslije god. 1670. ostade Bribir u vlasti Adama Zrinskog, pa tek po njegovoj smrti (1691. kod Slankamena) preuze ga od njegove udo- vice Sofije Löbl gradačka komora.

Motiv iz Bribira

Bribirski je grad tipičan burg Frankopana. Uspravio se na mjestu zgod- nom za obranu, a oko njega se podiglo mjesto opasano zidom. Još je u vri- jeme sastavka katastralnih mapa bio je grad dosta sačuvan. Godine 1878. kada se gradila djevojačka škola porušen je veliki dio grada, nu iz tog doba postoji još fotografija. Drugi je dio porušen god. 1891. da učini mjesta općin- skom uredu. Sada stoji još glavni dio, jaka četverostrana kula, veoma lijepo i pomno građene, posve nalika na kulu u Novom. Na jednom je zazidanom navratniku uklesano:

Pogled na Bribir

»ANNO DNI. MCCCII.³²

I moćni je knez Bernardin gradio god. 1527. dio grada, kako pokazuje ploča skinuta s grada i pohranjena u zagrebačkom arheološkom muzeju. Napis joj glasi:

»V ime božje amen. Let gospodnih 1527. za vrime vlmožnoga kneza Brnardina Frankopana krčkoga, senskoga, modruškoga, i pročaja. V

* * *

Na kraju rukopisa je označeno: Zagreb 1918. i potpis: prof. Gjuro Szabó.

Zaključne napomene

Budući da se rukopis profesora Szaboa pokazao i danas aktualnim i da je donio mnoštvo slabije poznatih, zaboravljenih ili nepoznatih podataka o Novom i njegovoj okolini, smatrali smo korisnim da ga u cijelosti prenesmo. Njegovi navodi svjedoče o izgledu pojedinih građevina i predmeta prije šet i pol desetljeća, pa možemo usporediti koliko je toga propalo do danas, a isto tako je naveo što je iz Novoga odneseno i gdje se čuva. Šteta što se uz rukopis nisu pronašle i bilješke da vidimo kojom se sve literaturom autor služio. Po tekstu možemo zaključiti da vjerojatno i nije izradio bilješke zajedno s njim. Ipak, i bez toga članak ima znanstvenu vrijednost jer je prof. Szabo često boravio u Novom i ostavio nam dragocjeno svjedočanstvo i odgovarajuću fotodokumentaciju.³³

BILJEŠKE:

¹ O. Gj. Szabu vidi Enciklopedija likovnih umjetnosti IV, Zagreb 1966, 357 — 358: Tajnik zemaljskog povjereništva bio je do 1923. kad ono prestaje postojati.

² O njegovu radu v. predgovore u knjizi Gj. Szabo, Hrvatsko zagorje, II izd. Zagreb, bez godine izdanja, koje su napisali J. Horvat (5 — 20) i biografija Anđele Horvat, njegova učenika i nastavljača (21 — 22). U istoj knjizi je i bibliografija njegovih radova (214 — 233).

³ Članak o Loparu objavio je u Jutarnjem listu br. 9850 od 24. XII 1936.

⁴ Izdana u Zagrebu 1925.

⁵ Anđela Horvat, O djelovanju »Povjerenstva« za čuvanje spomenika u Zagrebu (1914 — 1923), Godišnjak Zaštite spomenika kulture Hrvatske 4 — 5, Zagreb 1979, II, 11 — 35.

⁶ Poznato je da je Gj. Szabo zbog toga bio i fizički napadnut u Novom.

⁷ Vinodolski zbornik II, 1981, Crikvenica 1981, 337 — 357. Tu sam objavio nekoliko odlomaka iz rukopisa i desetak slika koje je osobno snimio Szabo.

⁸ Arhiv Hrvatske, Akvizicija Dušana Plavšića, kut. 28.

⁹ Fotografije su uglavnom vezane uz objekte o kojima se u ovom prilogu govori.

¹⁰ Misli se na Khuena Hedervaröja, hrvatskog bana od 1883. do 1903.

¹¹ Ivana Mažuranić, hrvatski ban i književnik, rodом Novljanin.

¹² Josip Brunšmid (1858 — 1929) hrvatski arheolog i numizmatičar. Bio je prije Szaboa predsjednik spomenutog »Povjerenstva« za očuvanje spomenika kulture u Hrvatskoj.

¹³ Tekst u slobodnom prijevodu glasi: Premilostivoj i preblagoj gospodarici našoj, Heleni Augusti, (podize) Flavije Julije Rufin Sarmentius, prejasni muž, namjesnik provincije Dalmacije, uvijek odan njezinoj blagosti.

¹⁴ Konstantin I Veliki, rimski car od 306. do 337. n. e.

¹⁵ Danas Jadranovo kraj Crikvenice.

¹⁶ Rimski naziv za Trsat.

¹⁷ U Crikvenici je sagrađen hotel Ad Turres koji podsjeća na rimsko naselje u ovom kraju.

¹⁸ Postoji i pretpostavka da je Lopar bio i neko skladište, npr. za sol i sl.

¹⁹ U nas je poznat kao Andrija II, tvorac Zlatne bule.

²⁰ Ovdje se misli na državinu, veliki posjed obitelji Frankopana.

²¹ To je urađeno nakon Zrinsko-frankopanske urote kad je krajiška vojska zauzela imanja tih dviju velikaških obitelji i temeljito ih opljačkala.

²² Szabo rabi riječ gotski, a to znači gotički. Naime, gotska umjetnost bi označavala pripadnost narodu Gota, a gotički označava stil gradnje u doba gotike.

²³ Danas Arheološki muzej u Zagrebu.

²⁴ Na prostoru uz more između novljanske luke i hotela »Lišanj«.

²⁵ Bilo je to u vrijeme kad je Josip II prilikom izvođenja svojih radikalnih reformi ukinuo i crkvene redove.

²⁶ U navedenom članku u prethodnom broju Vinodolskog zbornika objavili smo i sliku te crkve. A. Horvat piše u spomenutom članku da je 1916. »Povjerenstvo« predložilo da se sačuva i ova crkva, ali bez uspjeha (34).

²⁷ Szabo je nedosljedan u uporabi naziva gotski i gotički.

²⁸ Otuda Frankopanima potječe i ime, tj. oni koji lome kruh.

²⁹ Slobodan prijevod zapisa glasi: Kristoforu, modruškom biskupu, stricu (svome), dao je iz preodane ljubavi podignuti Feliks (Srećko) Pliancus iz Dubrovnika (De Ragusio). (Godine) 1518.

³⁰ Ivan Krstitelj Ježić (1746 — 1833), rodом Novljanin, modruški biskup, pisac na čakavskom narječju i kulturni djelatnik.

³¹ Pod mjestom Szabo podrazumijeva zapravo gradinu, utvrdu u ruševinama iznad današnjih Ledenica.

³² Godine gospodnje 1502.

³³ Prema spomenutom radu A. Horvat Szabo je od 1917. do 1923. svake godine dolazio istraživati u Novom, češće nego i bilo koje drugo mjesto u Hrvatskoj (32). Tu možemo vidjeti kako je nastojao oko spašavanja novljanskih starina, ali, nažalost, nije u mnogome uspio. Ipak, ostali su ovi njegovi opisi i slike koje nam pokazuju kako su te građevine izgledale prije rušenja.